

33. Зубарь В. М. Религиозное мировоззрение // Херсонес Таврический в третьей четверти VI – середине I вв. до н.э.: Очерки истории и культуры. – К.: Академперіодика, 2005. – С. 345 – 470.

34. Тахтай А. К. Археологические открытия в Херсонесе в 1942-1944 гг. / А. К. Тахтай // КСИА. – 1947. – Вып. 14. – С. 122 – 131.

35. Даниленко В. Н. Полихромные стелы из ядра башни XVII // Тезисы докладов о раскопках Херсонеса Таврического на античной секции сессии отделения исторических наук АН СССР и пленуме ИА АН СССР, посвященных результатам полевых археологических исследований в 1960 г. – Севастополь, 1961. – С. 13 – 14.

36. Даниленко В. Н. Херсонесские саркофаги // Проблемы исследования античного и средневекового Херсонеса 1888-1988 гг.: Тезисы докладов. – Севастополь, 1988. – С. 31 – 33.

37. Даниленко В. Н. Херсонесские каменные саркофаги эллинистического времени // Херсонесский сборник. – 1996. – Вып. VII. – С. 61 – 68.

38. Стоянов Р. В. Мемориальный погребальный комплекс V в. до н.э. возле южных городских ворот Херсонеса Таврического // Stratum Plus. – 2003/2004. – № 3. – С. 324 – 335.

39. Жеребцов Е. Н. Новое о херсонесском склепе 1012 // КСИА. – 1979. – Вып. 159. – С. 34 – 37.

40. Кутайсов В. А. Керкинитида и Херсонес в IV-II вв. до н.э. // ВДИ. – 2003. – № 2. – С. 60 – 90.

41. Сорочан С.Б. Византийский Херсон (вторая половина VI – первая половина X вв.): Очерки истории и культуры. – Ч. 2. – Х.: Майдан, 2005. – С. 680 – 1644.

42. Richmond J. A. Archaeology and the After-life in Pagan and Christian Imagery // Riddel Memorial Lectures. – Ser. 20. – London; New York; Toronto: Oxford University Press, 1950. – P. 5 – 57.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

ВДИ – Вестник древней истории.

КСИА – Краткие сообщения Института археологии АН СССР.

МАИЭТ – Материалы по археологии, истории и этнографии Таврики.

СА – Советская археология.

IOSPE Latyshev V.V. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae. – 1914.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Шевченко Тетяна Миколаївна – кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу наукових фондів Інституту археології НАН України.

Наукові інтереси: антична археологія, релігія античних центрів Північного Причорномор'я.

УДК 903.05(477.7)“638”(091):903.22

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ВИРОБНИЦТВА СКІФСЬКОЇ КЛИНКОВОЇ ЗБРОЇ

Олександр ШЕЛЕХАНЬ (Київ)

У статті проаналізовано розвиток наукових знань щодо технології виробництва мечів, кинджалів та бойових ножів скіфського часу. Показано можливості історичної інтерпретації металографічних даних та актуальність поглиблення досліджень у цьому напрямку.

Ключові слова: металургійне виробництво, металографічний аналіз, скіфська клинкова зброя.

В статтє проанализировано развитие исследований в области изучения технологии изготовления скифских мечей, кинжалов и боевых ножей скифского времени. Показаны возможности исторической интерпретации металлографических данных и актуальность дальнейших исследований в этом направлении.

Ключевые слова: металлургическое производство, металлографический анализ, скифское клинковое оружие.

In the article analyzed development of researches in the area of Scythian swords, daggers and battle knives technology. There are shown possibilities of historical interpretation by metallographic data and actuality of further researches in this direction.

Keywords: metallurgical production, metallographic analysis, Scythian blade weapon.

Станом на середину ХХ сторіччя серед дослідників остаточно укорінилося переконання в тому, що головним джерелом у вивченні питань скіфського озброєння є археологічний матеріал. Адже для висвітлення особливостей культури ранніх кочовиків, залучення письмових свідочтв античних авторів як основного джерела, виявилось явно недостатнім. Більш того, спирання на дотичні матеріали часто давало неправильні результати.

У цей час на руках у науковців уже був достатній багаж знань. Починають виходити тематичні збірки, у котрих висвітлюється все ширше й ширше коло питань. Не останнє місце в корпусі артефактів займає зброярський комплекс. З розвитком нових напрямків науки активно починають застосовуватися принципово нові методи дослідження. Особливого значення в археологічних дослідженнях набуває залучення методів природничих наук.

Вивчення технології виробництва зброї несе масу важливої інформації. Окрім знань щодо набору прийомів та засобів давніх майстрів, рівня розвитку ремесел та інших наочних даних, виробничий аналіз здатен ілюструвати історичні події дописемного часу. З одного боку, перманентний розвиток військової справи обумовлений прагненням того чи іншого колективу до успішної життєдіяльності його членів та до підтримання наявних політичних інститутів. Завдяки цьому впровадження інноваційних прийомів виробництва знаходить своє втілення, головною мірою, в озброєнні. З іншого боку, технологічні характеристики тих чи інших категорій матеріальної культури є більш сталими та менше піддаються зовнішнім впливам, ніж технічні риси. Тому аналіз внутрішніх характеристик озброєння дає змогу підтверджувати або коригувати висновки, обґрунтовані на базі традиційних методів археології.

Перші думки щодо питань виготовлення скіфських мечів були висунуті Е. Е. Ленцем на початку ХХ сторіччя. Ґрунтуючись тільки на особливості форми, вчений вважав, що їхня конструкція була комбінованою, тобто клинок та руків'я виготовлялися з різних заготовок та з'єднувалися перехрестям [1, с.62].

Надалі протягом довгого часу дослідники не зверталися до технології виробництва. До певної міри це було обумовлено недостатньою джерельною та

матеріальною базою. Основна увага дослідників була зосереджена на питаннях типології, хронології та походження скіфських мечів та кинджалів. Працюючи над дисертацією зі скіфського озброєння, А. І. Мелюкова також практично не торкалася цієї проблеми. Очевидно, розуміючи уможливленість висновків Е. Е. Ленца та не маючи змоги докладніше розглянути проблеми виробництва, вона свідомо обійшла стороною це питання, що не могло бути належною мірою висвітлене на тодішньому рівні знань. Натомість, названому автору вдалося поєднати дані археології та письмових джерел, що дало змогу якомога сповна окреслити теоретичні особливості військового ремесла ранніх кочовиків. Ця робота лягла в основу зводу археологічних джерел [2].

На якісно новому рівні залучення металографічних досліджень відбулося лише на початку 60-х рр. До цього напрямку звернувся Є.Є. Герцфельд [3, р.176]. Названий автор установив, що розглянутий ним екземпляр є суцільно залізним. Згідно з цим, була поставлена під сумнів викладена вище думка Е.Е. Ленца.

У цей же час починає діяльність з металографічних досліджень група Б. А. Шрамка. Тематика їхніх розробок була присвячена вивченню різних аспектів виробництва, обробки та експлуатації металевих виробів скіфського часу. Протягом наступних років було випущено велику кількість статей, у котрих дослідниками неодноразово залучалися для аналізу предмети озброєння.

Перший досвід роботи з мечами показав, що техніка їх виготовлення в скіфську добу була на досить високому рівні. Клинки мали необхідну твердість та в'язкість, що надавало їм міцності разом з уникненням крихкості [4, с.49]. Надалі, розширивши джерельну базу, автори запропонували типологію мечів за технологією виготовлення. Розроблена типологія демонструє широкий асортимент прийомів. Тому окремі групи можуть бути презентовані одиничними екземплярами [5, с.40]. Це не тільки вказує на високий рівень металообробки, а й на певну різноманітність у традиції виготовлення зброї. Єдиною спільною рисою автори називали відсутність гартування.

Також ученими було розглянуто ряд особливостей виготовлення скіфських мечів. На основі певних рис (наприклад, формування ребра жорсткості на клинку) проведено межу з передскіфськими виробами та наведено аналогії із Закавказьким металургійним центром. Було показано, що наверх та перехрестя кріпилися за допомогою зварки на заготовку, сформовану з цільного бруска металу [5, с.46 – 50]. Таким чином, на основі презентативної вибірки було остаточно спростовано висунуте раніше припущення Е. Е. Ленца [1, с.63].

У наступній роботі дослідники відмовилися від висунутої раніше думки щодо відсутності додаткової термообробки на скіфських мечах [6, с.140]. Надалі з розширенням джерельної бази стало достеменно ясно, що гартування, хоч і рідко, але застосовувалося для зміцнення клинка в скіфський час [7, с.43; 8, с.90].

Аналіз технології виготовлення сарматських мечів допоміг дослідникам припустити провести паралелі зі скіфськими зразками [9, с.183]. Проте, на думку авторів, технологічна близькість пояснювалася не культурними зв'язками, а прагненням до найбільш економного використання цінної сировини. Першість у впровадженні прогресивних технологій виробництва автори відводили скіфам і на основі цього проводили на території Північного Причорномор'я безперервну лінію розвитку ковальської справи від скіфського до сарматського часу.

Стосовно металургійних центрів, то Б. А. Шрамком були намічені чотири осередки виробництва мечів за складом домішок металу. Три з них дослідником розміщувались у лісостепу. Згідно з цією обставиною, а також через ширший асортимент мечів з Лісостепу, першість у виготовленні віддавалась осілим племенам [10, с.96]. Проте в цьому випадку дослідником не було проведено межу між місцем виробництва та ресурсною зоною.

У 70-х рр. Г. А. Вознесенською були проаналізовані мечі та кинджали, що походять із Закавказзя [11, с.76]. Результати праці полягають у наступному. Аналізи зразків скіфського типу показують набір прийомів, аналогічний окресленим Б.А. Шрамко в Причорноморському Лісостепу. Але дослідниця загалом утрималася від історичних інтерпретацій. Було лише висунуто припущення, що передньоазійські походи скіфів сприяли розвитку металообробки Центрального і Північного Кавказу внаслідок контактів із передньоазійськими державами.

При дослідженні зброї з Трахтемирівського городища дослідниця навела аналогії для обраних зразків саме з Кавказом [12, с.21], що з часом дало змогу пов'язати ці знахідки із вторгненням скіфських загонів, озброєних трофейним реманентом [13, с.78].

Ю. С. Гребенников та Д. П. Недопако [14, с.126], аналізуючи випадкову знахідку в Нижньому Побужжі меча V ст. до н. е., припустили, що екземпляри бойової зброї могли виготовлятися в умовах кустарного виробництва з напівфабрикатів. До подібного висновку дослідники схилилися на основі значної кількості шлаків та відсутності в цьому випадку зміцнювальної обробки.

Згодом дослідження давньої металургії допомогло Б. А. Шрамко в спеціальній статті обґрунтувати місцеву версію генези скіфської форми меча. Погляд О. І. Тереножкіна [15, с.33] на її походження була піддана критиці. Головним недоліком вважалась відсутність достовірних перехідних форм між карасукськими та скіфськими зразками та їхня хронологічна несумісність, а також та обставина, що алтайський осередок металообробки на той час був менш розвинутий за середньодніпровський. Оскільки дослідниками Сибіру було показано, що в Мінусінській котловині впровадження залізних зразків озброєння відбулося тільки в V ст. до н. е. [16, с.181; 17, с.12; 18, с.72].

Натомість декларувалося місцеве надчорноморське походження мечів скіфського типу [19, с.22]. Це стало можливим стверджувати на основі проведення паралелей між новочеркаськими та скіфськими екземплярами. Так, Б. А. Шрамко виділяє в широкого кола ранньоскіфських мечів та кинджалів суто кіммерійські риси виготовлення, що доволі довго продовжують існувати як елемент декору. Це стосується біметалевих виробів з литим бронзовим руків'ям та суцільно залізних мечів з рамочним руків'ям, яке імітує бронзове [19, с.33]. Поступовий перехід на території Надчорномор'я від бронзової клинкової зброї до біметалевої та згодом до суцільно залізної, на думку дослідника, є свідченням спадковості у виготовленні мечів передскіфського та скіфського часу. Більше того, він виокремлював Середньодніпровський та Волго-камський центри виробництва поруч з Північнокавказьким. Проте, обмежившись тільки розглядом технологічних прийомів, дослідник лишив по за увагою причини виникнення нових типологій.

Металографічні розробки активно тривають з кінця 80-х рр. У загальних працях, присвячених розвитку давньої металургії, С. В. Паньков торкався проблем

виготовлення скіфської зброї. Дослідник розглядав металургійне виробництво скіфської доби як таке, що має тяглість від племен не тільки передскіфського часу, а й пізньої бронзи [20, с.150]. У зв'язку з цим, як і Б. А. Шрамко, він вважав біметалізм у виготовленні зброї явищем перехідного періоду між бронзовою добою та ранньозалізною [20, с.151; 21, с.117]. За його словами в цей час це обумовлено низькою продуктивністю видобутку заліза, внаслідок чого процес плавки був вельми працемісткий.

Оскільки С. В. Паньковим було припущено, що традиції металургійної справи на території України належать осілому населенню, то провідна роль у виробництві ним відводилася племенам Лісостепу. Крім того, зазначено, що мілітаризований характер господарства кочовиків підвищував їхню потребу в якісному озброєнні. На думку автора, саме поєднання цих двох факторів сприяло процесу впровадження залізної зброї в Надчорномор'ї [22, с.15]. Варто зазначити, що ролі впливу імпортованих зразків у процесі розвитку матеріальної культури дослідник не торкався.

Р. С. Мінасян у загальних рисах окреслила основні відмінності в металообробці етнокультурних регіонів Північного Причорномор'я. На її думку, кожен з цих регіонів (кавказький, античний та скіфський) розвивався протягом ранньої залізної доби самостійно, не відчуваючи впливів зі сторони. Підставою для цього є виділення кола характерних прийомів, притаманних тільки для кожного з них. Скіфська металообробка вважалась дослідницею найменш розвиненою [23, с.84],

Неодноразово зверталася до деяких аспектів виготовлення мечів І. Б. Шрамко. Припущення щодо існування в Лісостепу осередків металообробки були підтримані та доповнені новими даними. Наприклад, Ворсклинський регіон виокремлювався нею не тільки за особливостями сплаву, що могло бути обумовлено лише експлуатацією певної сировинної бази. На думку автора, для нього були характерні певні типоформи руків'я [24, с.221].

Також було поглиблено знання щодо використання зварки при формуванні перехрестя. Дослідницею простежено прийоми виготовлення леза бойового ножа, що загострюється в процесі виробництва. Тобто всередині розміщувалася сталева пластина, а з боків – більш м'які залізні [25, с.138]. Стосовно таких виробів автор відмічала їх відносно просту конструкцію та нечисельність на території Лісостепу. Припускалося запозичення бойових ножів з Кавказу [7, с.45].

Також варто звернути увагу на колективну статтю, у котрій дослідники піддали критиці думку Б. А. Шрамка щодо цілеспрямованого використання пакетного металу в сарматський час [26, с.115]. На думку авторів, оскільки гартування не застосовувалося для зміцнення сарматських мечів, різний рівень вмісту вуглецю в окремих частинах клинку отримано емпіричним способом. Адже давні ковалі не були здатні оцінювати ступінь насиченості вуглецем. Згідно з цим, висувалося припущення, що пакетні заготовки клинків формувалися без свідомої мети поєднати сталь та залізо. Таким чином, була поставлена під сумнів теза про наслідування сарматами прийомів виробництва скіфського часу [26, с.119].

Отже, ми бачимо, що дані металографії залучалися дослідниками в ході низки дискусій щодо загальних проблем історії ранніх кочовиків Північного

Причорномор'я. Особливо гостро постають питання, пов'язані з першими кроками скіфів на історичній арені.

Проблема встановлення прототипу скіфської форми меча нерозривно пов'язана з походженням не тільки скіфської матеріальної культури, а й скіфів як етносу. Прихильники теорії східноєвропейського походження мечів скіфського типу вказують на ознаки наслідування прийомів виробництва передскіфського та скіфського часу. О. М. Лєсков [27, с.47], Р.Б. Ісмагілов [28, с.85], Б. А. Шрамко [19, с.33] та С. В. Паньков [20, с.150] називають прототипом мечі новочеркаського типу, поширені протягом VIII – VII ст. до н. е. Названі автори спиралися на те, що розглянуті екземпляри не тільки безпосередньо передують скіфським у часі та просторі, а й мають ряд технологічних і морфологічних паралелей. У той же час Є. В. Черненко [29, с.90], [12, с.90], С. В. Махортих [30, с.56], С. Б. Вальчак [31, с.20], А. Н. Ворошилов [32, с.210], Ю. В. Болтрик, Г. О. Вознесенська та О. Є. Фіалко [33, с.101], керуючись тими ж методичними підходами, вважають північнокавказькі племена винахідниками та першими виробниками скіфської форми, що була запозичена під час передньоазійських походів.

Завдяки дослідженням металевої зброї ми отримали змогу простежити перебіг військових кампаній на території Східної Європи, які не були відомі з писемних джерел. Ю. В. Болтрик та О. Є. Фіалко [13, с.77] простежили сліди штурму Трахтемировського городища – окрім згарищ, це були знахідки зброї серед оборонних споруд. На думку авторів, архаїчні кинджали мають передньоазійське походження [12, с.21]. Таким чином було показано вихідну точку походів скіфів на Європу, описаних Я. Хохоровським [34, с.49].

Змальовану картину доповнив А. Ю. Алексеев [35, с.154], залучивши до низки пам'яток, що вимальовують шлях походів, таманський курган Цукур лиман. І.В. Бруяко [36, с.301] підкреслив розповсюдження зразків скіфської зброї в Європі вздовж сухопутних шляхів сполучення, що, на його думку, додатково підтверджує версію поширення внаслідок військової інвазії.

Наявність на лісостепових пам'ятках немісцевих екземплярів зброї дає привід для дискусії щодо особливостей політичних взаємин Степу та Лісостепу. Наразі існують два погляди. Згідно з першим, кочовики тієї чи іншою мірою домінували над хліборобами та експлуатували останніх. Другий погляд полягає в тому, що осіле населення мало певну політичну автономію та військовий паритет з кочовими скіфами.

Обидві сторони доказовим матеріалом активно використовували зброярський комплекс [37, с.26; 38, с.92]. Перші звертали увагу на насичений зброєю поховальний інвентар непересічних лісостепових поховань, що має яскраво виражені кочівницькі риси [39, с.73]. Північнокавказьке походження клинків із вказаних комплексів, але цілком скіфських за морфологією, на думку авторів, є доказом безпосереднього вторгнення кочових скіфів до Лісостепу [13, с.89]. Водночас прихильники автономності населення лісостепу неодноразово зверталися до традиції розвиненого й масового зброярського виробництва в лісостепових скіфоїдів [19, с.33; 40, с.119].

Обставини деструкції скіфського військово-політичного об'єднання та зникнення скіфської культури як археологічного явища до цього часу залишаються недостатньо висвітленими. Наразі завдяки розробкам хронологічної шкали

пізньоскіфських елітних курганів було виділено значний хронологічний розрив між зникненням скіфів та появою сармат [41, с.122]. Основним показником розбіжності в часі є матеріал античного імпорту. Надалі розробки в галузі металографії показали відсутність спадковості в технології виготовлення зброї цих племінних угруповань [42, с.120]. Цим було ще раз підтверджено механічну зміну культур у степах Надчорномор'я протягом III – II ст. до н. е..

Отже, пошуки в галузі дослідження прийомів виробництва є важливою складовою вивчення скіфського озброєння. Адже на сьогодні вищеназвані теоретичні питання не є остаточно вирішеними. Тому комплексне опрацювання озброєння як однієї з найвиразніших категорій матеріальної культури й надалі залишається актуальним.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ленц Э.Э. Заметки о предметах вооружения из раскопок 1903 г. близ с. Журовки Киевской губернии. – ИАК. – 1905. – Вып. 14. – С. 54 – 68.
2. Мелюкова А.И. Вооружение скифов // САИ. – Вып. Д1 – 4. – 1964.
3. Maryon H. Early Near East Steel Swords. – AJA. – 1961. – Vol. 65. – P. 176 – 180.
4. Шрамко Б.А., Фомин Л.Д., Солнцев Л.А. Техника обработки железа в Лесостепной Скифии // СА. – 1963. – № 4. – С. 36 – 56.
5. Шрамко Б.А., Фомин Л.Д., Солнцев Л.А. Техника изготовления наступальной зброї із заліза й сталі // Археологія. – 1970. – Т. XXIII. – С. 40 – 59.
6. Шрамко Б.А., Фомин Л.Д., Солнцев Л.А. Новые исследования техники обработки железа в Скифии // СА. – 1971. – № 4. – С. 140 – 153.
7. Шрамко И.Б. Развитие кузнечного ремесла у племен бассейнов Ворсклы и Псла в скифскую эпоху // Древности 1994. – Харьков, 1994. – С. 43 – 57.
8. Вознесенская Г.А. Результаты металлографического изучения кинжала из раскопок на Трахтемировском городище // Фіалко О.Є., Болтрик Ю.В. Напад скіфів на Трахтемирівське городище. – К.: Наукова думка, 2003. – С. 90 – 91.
9. Шрамко Б.А., Фомин Л.Д., Степанская С.Б., Солнцев Л.А. К вопросу о технике изготовления сарматских мечей и кинжалов // СА. – 1974. – № 1. – С. 181 – 190.
10. Шрамко Б.А. К вопросу о значении культурно- хозяйственных особенностей степной и лесостепной Скифии // Проблемы скифской археологии. – К.: Наукова думка, 1977. – С. 92 – 115.
11. Вознесенская Г.А. Технология изготовления железных предметов Тлийского могильника // Очерки технологии древнейших производств. – М., 1975. – С. 76 – 116.
12. Вознесенская Г.А., Недопако Д.П. Технология производства металлических изделий Трахтемировского городища // Использование методов естественных наук в археологии. – К., 1978. – С. 21 – 27.
13. Фіалко О.Є., Болтрик Ю.В. Напад скіфів на Трахтемирівське городище. – К., 2003. – НАН України. – 152 с.
14. Гребенников Ю.С. Недопако Д.П. Скифский меч с Нижнего Побужья // Вооружение скифов и сарматов. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 126 – 128.
15. Тереножкин А.И. Киммерийские мечи и кинжалы // Скифский мир. – К.: Наукова думка, 1975. – С. 3 – 34.
16. Гришин Ю.С. Производство в тагарскую эпоху // МИА. – 1960. – № 90.
17. Сунчугашев Я.И. Древняя металлургия Хакасии. – Новосибирск: Наука, 1979. – 191 с.
18. Зиняков Н.М. К истории освоения железа в минусинской котловине // Скифо-сибирское культурно-историческое единство. – Кемерово, 1980. – С. 66 – 73.

19. Шрамко Б.А. Из истории скифского вооружения // Вооружение скифов и сарматов. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 22 – 39.
20. Паньков С.В. Металургія заліза в лісній та лісостеповій зонах Східної Європи в I тис. до н. е. // Археологія. – 1987. – № 58. – С. 44 – 55.
21. Паньков С.В. Скифский этап в истории древней черной металлургии на Украине // Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья. – Запорожье, 1989. – С. 116 – 117.
22. Паньков С.В. Металургія заліза у Східній Європі I тис. до н. е. // Археологія. – 1991. – № 1. – С. 11 – 19.
23. Минасян Р.С. Кавказская, античная и скифская художественная металлообработка в эпоху раннего железа // Скифия и Боспор. – Новочеркасск, 1989. – С. 84
24. Шрамко И.Б. Об одном типе мечей скифской эпохи // История и археология Слободской Украины. – Харьков, 1992. – С. 221 – 223.
25. Шрамко И.Б. Сварные изделия скифского времени в бассейне Ворсклы // Охорона і дослідження пам'яток археології Полтавщини. – Полтава, 1990. – С. 137 – 139.
26. Вознесенська Г.О., Козловська Н.Ф., Корецька С.А. Про техніку виготовлення сарматських мечів та кинджалів із Середнього Подніпров'я // Археологія. – 2002. – № 3. – С. 115 – 120.
27. Лесков А.М. Киммерийские мечи и кинжалы и происхождение скифского акинака // Искусство и археология Ирана и его связь с искусством народов СССР с древнейших времен. – М.: Наука, 1979. – С. 47 – 50.
28. Исмагилов Р.Б. Меч скифского типа: истоки и происхождение // Скифо-Сибирское культурно-историческое единство. – Кемерово, 1980. – С. 85 – 95.
29. Черненко Е.В. Персидские акинаки и скифские мечи // Искусство и археология Ирана и его связь с искусством народов СССР с древнейших времен. – М., 1979. – С. 90 – 91.
30. Махортых С.В. Скифы на Северном Кавказе. – К., 1991. – 133 с.
31. Вальчак С.Б. К вопросу о развитии и хронологии “северокавказских” мечей и кинжалов // Від Кіммерії до Сарматії. – К.: Корвін-прес, 2004. – С. 20 – 22.
32. Ворошилов А.Н. О некоторых особенностях изготовления мечей скифского времени с бронзовыми деталями рукояти из Доно-Волжского Региона // Археологическое изучение Центральной России. – Липецк, 2006. – С. 210 – 213.
33. Болтрик Ю.В., Вознесенська Г.О., Фіалко О.Є. Залізний кинджал із Трахтемирівського городища // Археологія. – 2003. – № 2. – С. 101 – 107.
34. Хохоровски Я. Скифские набеги на территорию Средней Европы // РА. – 1994. – № 3. – С. 49 – 63.
35. Алексеев А.Ю. Хронография Европейской Скифии. – СПб.: Издательство Государственного Эрмитажа, 2003. – 416 с.
36. Бруяко И.В. Ранние кочевники в Европе. – Кишинев: высшая Антропологическая школа, 2005. – 358 с.
37. Мурзин В.Ю. Происхождение скифов: основные этапы формирования скифского этноса. – К.: Наукова думка, 1990. – 87 с.
38. Шрамко Б.А. К вопросу о значении культурно- хозяйственных особенностей степной и лесостепной Скифии // Проблемы скифской археологии. – К., 1977. – С. 92 – 115.
39. Скорый С.А. Скифы в Днепровской Правобережной Лесостепи (проблема выделения иранского этнокультурного элемента). – К.: Наукова думка, 2003. – 196 с.

40. Гавриш П.Я. Зброярне виробництво у Більському городищі (місті Гелоні) // Проблеми дослідження пам'яток археології Східної України. – Луганськ, 2005. – С. 119 – 121.

41. Полин С.В. От Скифии к Сарматии. – К.: НПК “Археолог”, 1992. – 201 с.

42. Вознесенська Г.О., Козловська Н.Ф., Корецька С.А. Про техніку виготовлення сарматських мечів та кинджалів із Середнього Подніпров'я // Археологія. – 2002. – № 3. – С. 115 – 120.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Шелехань Олександр Володимирович – аспірант кафедри історії Національного університету Києво-Могилянська академія.

Наукові інтереси: проблеми дослідження комплексу озброєння скіфського часу.

УДК 39

КЛАСИФІКАЦІЯ ЕТНІЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ЕТНОЛОГІЇ

Олександр ЛОМАКА (Кіровоград)

У статті аналізується теоретичний аспект видів та підвидів етнічних процесів. Робиться основний акцент на теоретичну базу, яка існує в радянській та сучасній літературі.

Ключові слова: етнічні процеси, етнічні групи, етнічна меншина, асиміляція, адаптація, аккультурація, амальгамування, консолідація, інтеграція.

В статье анализируется теоретический аспект видов и подвидов этнических процессов. Делается основной акцент на теоретическую базу, которая существует в советской и современной литературе.

Ключевые слова: этнические процессы, этнические группы, этническое меньшинство, ассимиляция, адаптация, аккультурация, амальгамирование, консолидация, интеграция.

In the Article theoretical aspect of kinds and subspecieses of ethnic processes is analysed in the article. A basic accent is done on a theoretical base which exists in soviet and modern literature.

Keywords: ethnic processes, ethnic groups, ethnic minority, assimilation, adaptation, acculturation, amalgamating, consolidation, integration.

Поняття “етнічні процеси” охоплює весь комплекс демографічних, соціокультурних, політичних змін етнічних спільнот протягом усього їхнього існування. Історично ці зміни проявлялися як в об'єднувчих, так і розмежувальних тенденціях розвитку етнічних спільнот. Розглядаючи етнічні процеси, ми можемо простежити розвиток соціальних, культурних, політичних, економічних перетворень, що відбувалися й відбуватимуться в усі часи, серед усіх без винятку народів.

Недостатньо висвітлений у радянській літературі етнічний аспект національних процесів, або ж власне “етнічних процесів”. Це пояснюється тим, що